

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia de Cultura 10(1) 2018

ISSN 2083-7275

DOI 10.24917/20837275.10.1.14

SPRAWOZDANIA, RECENZJE, WYWIADY

Agnieszka Kotwasińska

Ośrodek Studiów Amerykańskich

Uniwersytet Warszawski

Chris Foss, Jonathan W. Gray, Zach Whalen (red.), *Disability in Comic Books and Graphic Narratives*, przedmowa: Rosemarie Garland-Thomson, Palgrave Macmillan 2016

Redaktorzy antologii tekstów krytycznych, *Disability in Comic Books and Graphic Narratives*, Chris Foss, Jonathan W. Gray oraz Zach Whalen postawili sobie za cel nakreślenie relacji między komiksem a niepełnosprawnością. Już na wstępie redaktorzy opisują pole interakcji komiksu i niepełnosprawności, zaznaczając, że z jednej strony jest to relacja oparta na długoletnim uprzedmiotawianiu (*objectification*) i marginalizacji ciała lub umysłu odbiegającego od sztywno (i arbitralnie) ustalanych norm, a z drugiej strony otwierająca się w coraz większym stopniu na właściwy dla komiksu potencjał kwestionowania norm wizualnych (2). To właśnie mnogość kreatywnych połączeń między elementami tekstualnymi a wizualnymi sprawia, że twórcy i twórczynie komiksu mogą zaoferować swoim czytelniczkom i czytelnikom nietypowe obrazy, niezwykle historie i niecodzienne re-interpretacje rzeczywistości. Jak pokazują autorzy i autorki antologii, coraz więcej powieści graficznych i komiksów rezygnuje z wielkich narracji o magicznym uzdrowieniu lub inspirującym pokonywaniu przeszkód. Tym samym teksty kultury analizowane w *Disability in Comic Books and Graphic Narratives* w świadomy sposób odrzucają koncept *supercrip* i związane z nim charakterystyczne fabuły i przedstawienia.¹

Jak zaznacza w przedmowie Rosemarie Garland-Thomson, jedna z najbardziej znanych amerykańskich teoretyczek studiów nad niepełnosprawnością, hiperbola, z której tak chętnie korzysta wiele komiksów i powieści graficznych, opiera się często na elementach fantastycznych, wyolbrzymionych czy groteskowych, co z kolei sprawia, że komiks może być idealnym miejscem do eksponowania i eksplorowania

¹ *Supercrip* określa te popkulturowe narracje, w których osoby z niepełnosprawnościami dzięki pomocy pełnosprawnych lekarzy/ek, opiekunów/ek czy bliskich są w stanie pokonać, zminimalizować lub skutecznie ukryć swoją niepełnosprawność. Niepełnosprawność jest w takich historiach jednoznacznie definiowana jako niechciany element, jako przeszkoda uniemożliwiająca cieszenie się życiem w pełni lub nawet życie rozumiane jako przywilej ludzi pełnosprawnych. Jak słusznie zauważają teoretycy i teoretyczki badań nad niepełnosprawnością, ten model narracji w dość perfidny sposób pomija problem dostępności technologii, problematyczność zgody (*consent*) osób z niepełnosprawnościami na medyczne interwencje, czy wreszcie traktowanie niepełnosprawności jako dewiacji od normy. Zob. Morris 1991; Clogston 1994; 2016.

potworności, mutacji i szeroko pojętej odmienności (xii). Garland-Thomson zwraca też uwagę na bliskość, ale i napięcie między kulturowo wytwarzanymi pojęciami potworności a niepełnosprawności, które są często w komiksie scalane w jedną hiperboliczną całość.

Artykuły zebrane pod szyldem *Disability in Comic Books and Graphic Narratives* badają zarówno te tytuły, które w bezkrytyczny sposób powielają odczytanie niepełnosprawności przez słabość lub potworność, jak i te, które w oryginalny i nieoczywisty sposób opisują doświadczenie niepełnosprawności lub choroby. Należy pamiętać, że antologia Fossa, Graya i Whalena nie ma na celu przybliżenia historii komiksów, nakreślenia granic gatunkowych czy też naświetlenia roli popularnych komiksów w utrwalaniu stereotypów osób z niepełnosprawnościami lub osób chorych. Warto tutaj podkreślić, że publikacja ta jest jedną z nielicznych pozycji akademickich, które tak szczegółowo analizują wybrane komiksy i powieści graficzne pod kątem reprezentacji osób z niepełnosprawnością, nie/widzialności i norm wizualnych, polityki patrzenia i społecznej konstrukcji niepełnosprawności, a także (w mniejszym stopniu) płci kulturowej, seksualnej ekspresji i orientacji seksualnej. Tym bardziej uważnych czytelników i czytelniczki może zdziwić prawie całkowite pominięcie problematyki rasy, etniczności i klasy w artykułach wybranych Fossa, Graya i Whalena.

Redaktorzy antologii podkreślają we wstępie, że dwanaście wybranych przez nich esejów zostało uporządkowanych wokół trzech przeplatających się ze sobą kwestii: różnorodność reprezentacji niepełnosprawności w komiksie, ewaluacja teorii komiksu poprzez pryzmat studiów nad niepełnosprawnością oraz narracyjna protetyka niepełnosprawności (która skupia się na graficznej materializacji opisywanych historii). Ta ostatnia kategoria, stworzona przez Davida T. Mitchella i Sharon L. Snyder (2001), opisuje sposób, w jaki ciała osób z niepełnosprawnościami są instrumentalnie używane jako wizualne podpory literackich narracji. Poza podziałem, który stosują Foss, Gray i Whalen, można jednak w ich antologii dostrzec inny klucz, a mianowicie klucz tematyczny. Chciałabym przybliżyć ten właśnie podział, ponieważ takie posegregowanie tekstów mogłoby być przydatnym drogowskazem dla osób szukających konkretnych tytułów lub określonych narracji czy też typów bohaterek i bohaterów.

Najliczniejszą grupę tematyczną stanowią artykuły poświęcone superbohaterkom i superbohaterom z uniwersum DC Comics, znanym szerszej publiczności jako świat zamieszkały przez Batmana, Supergirl, Flasha, Wonder Woman czy Jokera. Jest to o tyle ciekawa grupa tekstów, iż historycznie to właśnie komiksy o Batmanie i Supermanie miały ogromny udział w rozpowszechnieniu i ugruntowaniu stereotypu osób z niepełnosprawnością jako wybrakowanych i/lub obłąkanych złoczyńców, którzy stojąc (a właściwie kuląc lub wykrzywając się) obok idealnych i hipersprawnych ciał superbohaterów byli sprowadzani do swoich stereotypowo ukazanych nienormatywnych ucieleśnień, czego najlepszym przykładem jest postać Pingwina, przeciwnika Batmana, przedstawianego jako niski mężczyzna o wielkim długim nosie i dużej tuszy. W tej grupie tekstów uwagę zwraca esej Jose Alaniza, *Standing Orders: Oracle, Disability, and Retconning*, w którym przybliży on postać Wyroczeni (*Oracle*) i kontrowersję spowodowaną „wyzerowaniem” (*retconning*) jej postaci

w 2011. Barbara Gordon (Wyrocznia), hackerka i genialna taktyczka poruszająca się na wózku po ataku Jokera, była przez wiele lat współpracowniczką Batmana i jedną z nielicznych pozytywnych postaci z niepełnosprawnością w uniwersum DC. Jednak kilka lat temu twórcy komiksu podjęli kontrowersyjną decyzję, aby z osoby poruszającej się na wózku Wyroczni Barbara stała się na powrót pełnosprawną Batgirl, obrończynią Gotham. Porównując historię Barbary z tymczasowym paraliżem Batmana poruszonym w innych komiksach DC, Alaniz zwraca uwagę na upłciowiony charakter debat wokół „wyzerowania” Wyroczni. Zwolennicy i zwolenniczki „wyzerowania” postaci Barbary, często posiłkując się teorią feministyczną, argumentują, że skoro Batman był w stanie wrócić do zdrowia w ciągu roku, to dlaczego Barbara musi latami borykać się ze swoją słabością i „być uwięzioną” w swojej niepełnosprawności. Alaniz w niezwykle ciekawy sposób odsłania ableizm takiej argumentacji oraz kontrowersyjne powiązania amerykańskiego feminizmu z ruchami eugenicznymi i, szerzej, ze społecznym odrzuceniem niepełnosprawności kodowanej przez pryzmat nie tylko słabości, ale i kobiecości.

Z kolei Jonathan W. Gray w *‘Why Couldn’t You Let Me Die?’: Cyborg, Social Death, and Narratives of Black Disability*, bada skomplikowane zależności między cyborgizacją, tzw. śmiercią społeczną i czarną niepełnosprawnością (*black disability*). W swoim eseju Gray skupia się na postaci Victora Stone’a (Cyborga), superbohatera znanego z serii o Młodych Tytanach a później Ligi Sprawiedliwości. Gray krytykuje twórców komiksu, którzy nie tylko uporczywie przedstawiają niepełnosprawność Victora jako tragiczny cios dla jego tożsamości, ale również w bardzo stereotypowy sposób traktują jego pochodzenie, dzieciństwo spędzone w Harlemie, czy wreszcie relacje z czarnymi i białymi kobietami. To zresztą biała liberalna kobieta staje się jego przewodniczką po świecie osób z niepełnosprawnościami, podczas gdy dawni znajomi Victora z Harlemu odrzucają jego inność, która zdaje się umniejszać zarówno jego męskość jak i czarną tożsamość. Tym samym Gray jako jedyny w całej antologii udowadnia, że kategoria pełnosprawności nie może być w pełni zrozumiana bez uwzględnienia rasy oraz płci kulturowej. Można jednak zarzucić Grayowi pewną niekonsekwencję. Choć na samym początku eseju pojawia się intrygująca teza o potrójnym statusie mniejszościowym Cyborga (osoba z niepełnosprawnością, osoba czarnoskóra i posthumanistyczny cyborg), Gray jej w pełni nie rozwija, i stąd też czytelnicy i czytelniczki mogą odczuć niedosyt w kwestii krytycznego posthumanizmu i jego potencjalnych punktów styczności z badaniami nad niepełnosprawnością.

Ostatni esej w superbohaterskiej grupie zasługujący na szczególną uwagę to artykuł Laurie Ann Carlson *‘You Only Need Three Senses for This’: The Disruptive Potentiality of Cyborg Hellen Keller*. Carlson również sięga po koncept cyborga i cyborgizacji, tym razem pojawiający się w kontrowersyjnym komiksie *Helen Killer*. W tekście tym Helen Keller, głuchoniewidoma amerykańska pedagogka, pisarka i działaczka społeczna, kobieta zinfantylizowana przez media za życia i po śmierci, znana szerszej publiczności jako postać z filmu i sztuki opartej na jej biografii, staje się superszpiegiem i dojrzałą, seksualnie aktywną kobietą, co z kolei prowadzi Carlson do rozważań na temat wymazywania seksualności osób z niepełnosprawnościami. Autorka zderza z sobą dwie popularne narracje o osobach z niepełnosprawnościami, które uosabia publiczna figura, Helen Keller, oraz jej komiksowa

wersja, Helen Killer. Podczas gdy w pierwszej opowieści Helen jest nie-seksualną, pasywną, prostoduszną dziewczynką, zależną od dobrej woli swoich opiekunów i dobroczyńców; w drugiej narracji (*supercrip*), łączącej w sobie niepoohamowany zachwyty nad technologią i potrzebę przezwyciężenia własnej niepełnosprawności (rozumianej jako słabość i/lub choroba), Helen staje się swoją lepszą wersją, superbohaterką walczącą z anarchistami i terrorystami. Carlson czyta uważnie obie narracje i zwraca uwagę na ich problematyczność, a szczególności na to, jak dostęp do własnej seksualności i kobiecości jest kulturowo regulowany i reglamentowany.

Drugą pod względem liczebności grupą są artykuły poświęcone graficznym patografiom (*graphic pathographies*) oraz pamiętnikom choroby, czyli komiksowym przedstawieniom krótko- i długotrwałych schorzeń oraz niepełnosprawności. Wśród analizowanych tekstów kultury czytelniczki i czytelnicy mogą znaleźć takie tytuły jak *Dumb* George'a Webbera, *The Ride Together* rodzeństwa Karasik czy dzieła znanej amerykańskiej rysowniczkii, Alison Bechdel. Na uwagę zasługuje esej Christiny Marii Koch, *'When you have no voice, you don't exist?': Envisioning Disability in David Small's "Stitches"*. Koch pokazuje, jak powieść Smalla skutecznie kwestionuje społeczny model niepełnosprawności (*social model of disability*), który zbyt często pomija somatyczne doświadczenie choroby na rzecz konstruktywicznej interpretacji niepełnosprawności. Autorka poświęca dużo uwagi wizualnym i narracyjnym narzędziom stosowanym przez Smalla w przedstawieniach nie/widzialności utraty mowy oraz dziecięcej traumy. Skupienie się na warstwie wizualnej umożliwia Kocha zanalizowanie jak zarówno w kontekście rodziny autora jak i w szerszym kontekście społecznym funkcjonuje skomplikowana relacja między patrzeniem na osobę z widocznym ograniczeniem fizycznym lub wadą (*impairment*) a społecznie konstruowaną kategorią niepełnosprawności (*disability*).

Wreszcie w *Breaking Up [at/witch] Illness Narratives* Kristen Gay czyta powieść graficzną Ellen Forney, *Marbles: Mania, Depression, Michelangelo, and Me* oraz komiks internetowy Allie Brosh, *Hyperbole and a Half*, jako przykłady zerwania z tradycyjnymi narracjami o wyjściu z choroby i przezwycięzeniu depresji. W tych niezwykle popularnych narracjach poszukiwanie skutecznego lekarstwa i/lub terapii zawsze kończy się sukcesem a bohaterowie i bohaterki zawsze odzyskują radość życia. Opierając się na krytyce klasycznego podmiotu ludzkiego (rozumianego jako hermetyczna i autonomiczna całość), Gay pokazuje ograniczenia medycznych instytucji i definicji, które w przemocowy sposób dopasowują ludzi do definicji schorzeń. W analizowanych przez Gay tekstach klasyczne ujęcie choroby jako intruza a leczenia/terapii jako prostej linearnej narracji zostaje zakwestionowane na rzecz swego rodzaju zawieszenia potrzeby kategoryzowania i definiowania oraz odejścia od zamkniętej, ahistorycznej i stabilnej podmiotowości.

Wybór tak dużej liczby esejów dotyczących superbohaterów i superbohatek oraz autobiografii opisujących życie codzienne osób chorych lub osób z niepełnosprawności odzwierciedla popularność obu grup tematycznych na rynku amerykańskim w ostatnich dwóch dekadach. Skupienie się na ostatnich dwudziestu latach jest również widoczne w warstwie teoretycznej. Podczas gdy krytycy kojarzeni z początkową fazą rozwoju badań nad niepełnosprawnością (lata 80. XX wieku), jak na przykład Robert Bogdan, pojawiają się niezmiernie rzadko, w zdecydowanej

większości esejów można napotkać nazwiska Rosemarie Garland-Thomson oraz Davida Mitchella i Sharon L. Snyder, autorów i redaktorów dobrze znanych publikacji z końca XX i początku XXI wieku (zob. Bogdan 1988; Garland-Thomson 1996, 1997, 2009; Mitchell, Snyder 2001, 2015). W artykułach dotyczących seksualności oraz tożsamości LGBTQ pojawiają się natomiast odwołania do książek Roberta McRuera, *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability* (2006) oraz nieco rzadziej Alison Kafer, *Feminist, Queer, Crip* (2013) (zob. McRuer 2006; Kafer 2013).

Warto zaznaczyć, że osoby szukające reprodukcji ilustracji, o których mowa w antologii, będą zawiedzione. Już na wstępie redaktorzy zaznaczają, że o braku dużej liczby zdjęć zadecydowały nie tylko względy praktyczne, ale również chęć ułatwienia dostępu do ich antologii osobom niedowidzącym i niewidzącym. To właśnie brak reprodukcji sprawił, że autorki i autorzy artykułów musieli poświęcić więcej miejsca i czasu na dokładne opisywanie sekwencji graficznych czy ilustracji, które interpretowali. Świadomość stopnia inkluzywności jest niewątpliwie dużym plusem zbioru Fossa, Graya i Whalena. Tym bardziej może dziwić czytelniczki i czytelników brak pogłębionej dyskusji na temat etniczności i rasy, poza wspomnianym wyżej esejem Graya. Jeśli przedmiotem dyskusji jest środek przekazu bazujący przede wszystkim na reprezentacji wizualnej, pomijanie kwestii rasowych wydaje się co najmniej niestosowne, szczególnie gdy rasa staje się hiperwidoczna tylko w jednym momencie, czyli w eseju o czarnoskórym superbohaterze, Cyborgu. Należy tutaj zaznaczyć, że nie chodzi o dodanie „tokenistycznych” artykułów o innych mniejszościach, ale raczej o podważenie transparentności białych bohaterów i bohaterek komiksów omawianych w większości esejów.

Disability in Comic Books and Graphic Narratives z pewnością dużo by zyskała, gdyby autorzy i autorki spojrzeli krytycznie nie tylko na kwestie ucieleśnienia, ale także na rasowe i etniczne ulokowanie bohaterów i bohaterek w omawianych tekstach kultury. Szkoda szczególnie, że autorzy i autorki nie pokusili się o krytyczne ujęcie kategorii białości. Powstaje pytanie, czy zupełne pominięcie tej kategorii jest niedopatrzaniem, czy może raczej typowym dla zachodniej akademii traktowaniem białości jako kategorii transparentnej, co z kolei skutkuje zauważaniem rasy tylko w przypadku mniejszości. Chociaż *Disability in Comic Books and Graphic Narratives* pozostaje dosyć wartościową pozycją dla osób szukających przykładów analizy literaturoznawczej i medioznawczej na styku teorii komiksu i studiów nad niepełnosprawnością, czytelniczki i czytelnicy szukający pogłębionej analizy interseksjonalnej i krytycznego ujęcia rasy powinni sięgnąć po książkę jednego z autorów antologii, José Alaniza (2014).

To, co również zdumiewa, to brak omówienia klasy i statusu socjoekonomicznego w analizowanych dziełach oraz kwestii sprzedaży i dystrybucji. Komiksy pojawiające się co miesiąc w kioskach i małych branżowych sklepikach są relatywnie tanie i tym samym ich status jako tekstów kulturowych jest wciąż dość niski, a za ich fanów i fanki uważa się przede wszystkim dzieci i osoby postrzegane jako niedojrzałe. Inaczej rzecz się ma z powieściami graficznymi (a szczególnie autobiografiami), które są znacznie droższe, często odżegnują się od elementów fantastycznych, i wydają się być bliższe literaturze, a co za tym idzie, ich status kulturowy oraz odbiór przez krytyków i krytyczki jest zupełnie inny. Niestety, żaden z artykułów

w antologii Fossa, Graya i Whalena nie podejmuje tego tematu i nie eksploruje tych zależności.

Bibliografia

- Alaniz J. 2014. *Death, Disability, and the Superhero: The Silver Age and Beyond*. Mississippi.
- Bogdan R. 1988. *Freak Show: Presenting Human Oddities for Amusement and Profit*. Chicago. Chicago.
- Clogston J. 1994. Disability Coverage in American Newspapers. W *The Disabled, the Media, and the Information Age*. J. Adolph Nelson (red.). Westport. 45–53.
- Ellis K. 2016. *Disability and Popular Culture: Focusing Passion, Creating Community and Expressing Defiance*. London.
- Garland-Thomson R. (red.). 1996. *Freakery: Cultural Spectacles of the Extraordinary Body*. New York.
- Garland-Thomson R. 1997. *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. New York.
- Garland-Thomson R. 2009. *Staring: How We Look*. Oxford–New York.
- Kafer A. 2013. *Feminist, Queer, Crip*. Bloomington.
- McRuer R. 2006. *Crip Theory: Cultural Signs of Queerness and Disability*. New York.
- Mitchell D.T., Snyder S.L. 2001. *Narrative Prosthesis: Disability and the Dependencies of Discourse*. Chicago.
- Mitchell D.T., Snyder S.L. 2015. *The Biopolitics of Disability: Neoliberalism, Ablenationalism, and Peripheral Embodiment*. Ann Arbor.
- Morris J. 1991. *Pride against Prejudice: A Personal Politics of Disability*. London.

Agnieszka Kotwasińska – absolwentka Instytutu Anglistyki i Ośrodka Studiów Amerykańskich na Uniwersytecie Warszawskim. W 2017 otrzymała tytuł doktora nauk humanistycznych (literaturoznawstwo) na Uniwersytecie Warszawskim. W rozprawie doktorskiej badała transformacje struktur rodzinnych we współczesnych horrorach pisarek amerykańskich. Od 2012 pracuje w Ośrodku Studiów Amerykańskich, gdzie prowadzi zajęcia z literatury amerykańskiej, literatury gatunkowej, kina grozy i nowych mediów. Specjalizuje się w badaniach nad literaturą grozy i gotykiem, badaniami nad problematyką płci społecznej i kulturowej oraz teoriami *queer*, i feministycznym nowym materializmem. W swoich obecnych badaniach skupia się na procesach tworzenia się kanonów literackich i filmowych, kwestii ucieleśnienia w tzw. gatunkach niskich, reprodukcji śmierci w horrorze i schizoanalizie.